

УДК 330.1:303.01

О. Діденко

ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ “ЕКОНОМІЧНИЙ ІНТЕРЕС”

Систематизовано та співставлено основні підходи до розуміння поняття “економічний інтерес” у контексті розгляду цього терміна різними школами політекономії. Визначено взаємозв’язок категорії “інтерес” з окремими елементами економічної системи, а також уточнено класифікацію її видових проявів.

Ключові слова: інтерес, економічний інтерес, потреба, господарюючий механізм, економічна система.

Поняття “економічний інтерес” є предметом дослідження багатьох наук та виступає однією з найбільш поширених суспільних категорій, оскільки будь-яка діяльність людини, підприємства чи держави пов’язана із досягненням певних цільових орієнтирів. За цього, потрібно зазначити, що інтерес не можна вважати певним сталим, монолітним явищем, з огляду на те, що інтереси можуть бути різного роду, а також зазнавати поступової трансформації, видозміни, зростання чи зменшення.

Досягнення певних соціальних, політичних, комерційних чи інших інтересів завжди пов’язане із існуванням певних науково-практичних проблем. Водночас, однією із основних проблем в контексті даного дослідження є визначення змісту поняття “інтерес”. З високою долею впевненості можна стверджувати, що ця проблема на сьогодні є невирішеною, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Вирішенню проблеми встановлення сутності поняття “економічний інтерес” присвячені чисельні роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників. Суттєвий вклад у заданому напрямку дослідження внесли такі зарубіжні вчені-економісти: Е. Бем-Баверк, Л. Вальрас, Ф. Візера, Ф. Енгельс, К. Маркс, К. Менгер, С. Міль, А. Монкрет’єн, А. Пігу, Д. Рікардо, А. Сміт та інші. Окрім того, варто виокремити і роботи вітчизняних науковців, зокрема, В. Базилевича, Н. Гражевської, Ю. Зайцева, Л. Канищенко, С. Мочерного, В. Несторенка, В. Попова, В. Савчука, І. Сала, І. Саух, В. Семененко, А. Уразова тощо.

До того ж, незважаючи на накопичені наукові здобутки, досліджувана проблема в більшості робіт розглядається фрагментарно.

Мета статті – систематизація та співставлення наукових підходів до розуміння сутності поняття “економічний інтерес” на основі детального вивчення та аналізу представлених в науковій літературі понять.

Загалом, поняття “інтерес” (від лат. *interesse* – має значення, важливо) означає, по-перше, увагу, яка проявляється до чого-небудь; по-друге, цінність та значення, яке надається речам; по-третє, причину соціальних дій, яка визначається безпосередніми мотивами та ідеями індивідуумів, соціальних груп та класів, якій приймають участь в них [1]. За цього, на нашу думку, перші два значення мають змістовне навантаження побутового спрямування та відповідають більш поняттю

“зацікавленість”, аніж “інтерес”. На практиці набули поширення конкретні види інтересів – матеріальні, духовні, грошові, економічні, політичні, релігійні, національні та інші. Аналіз довідково-енциклопедичної літератури та економічної літератури загалом дає змогу стверджувати, що ключове місце серед різновидів інтересів посідають саме економічні інтереси, визначаючи та обумовлюючи всі інші види інтересів.

Незважаючи на багатоаспектність поняття “інтерес” в міждисциплінарному розрізі, проведений аналіз його змістовного навантаження дає змогу відмітити дві спільні сутнісні риси [2]. Перша полягає в тому, що інтерес є причиною виникнення цілеспрямованих та скоординованих дій чи діяльності. Так, в політології поняття слугує відображенням потреб суб’єктів суспільства та джерелом політичних дій; в соціології – визначає статус та поведінку суб’єкта інтересу в системі суспільних відносин; в економіці – розглядається з позиції виробничих відносин та трудової діяльності суб’єктів; в психології – стан, спрямований на задоволення потреб, придбання благ тощо. У підтвердження виявленого взаємозв’язку поняття “інтерес” із діяльністю суб’єкта інтересу доцільно навести позицію німецького філософа Г. Гегеля, згідно із якою інтерес є ключовою силою діяльності як окремого індивіда, так і загалом суспільства; а К. Гельвецій вважав, що “інтерес є початком всіх думок та вчинків” [3].

Інша спільна риса полягає у складній структурі поняття, яке тісно взаємопов’язане з такими категоріями, як “потреба”, “мотив”, “суб’єкт”, “відносини”, що своєю чергою обумовлює більш детальне дослідження понять з метою встановлення причинно-наслідкових зв’язків між ними.

Узагальнення довідково-енциклопедичної та економічної літератури дало змогу виокремити декілька науково-методичних підходів до розкриття змісту категорії “економічний інтерес”: підхід, що базується на ототожненні поняття “інтерес” із потребами, мотивами індивідуума (-ів) чи формою їх прояву; підхід, що базується на тісному взаємозв’язку поняття “інтерес” із системою економічних відносин у суспільстві; узагальнюючий підхід, що ґрунтується на розкритті ролі та значення категорії “інтерес”.

За цього у науково-методичній літературі найбільшого поширення набув другий підхід, що базується на ототожненні поняття “інтерес” із потребами, мотивами індивідуума (-ів) чи формою їх прояву. Потреба виражає, що саме необхідно суб’єкту для його нормального функціонування, обумовлюючи появу інтересу для задоволення цієї потреби. Іншими словами, потреба є причиною існування інтересу, а інтерес ґрунтується на потребах. Водночас, відзначене не може слугувати вичерпною характеристикою категорії “інтерес”. Відтак, на нашу думку, необґрунтованим є ототожнення поняття “інтерес” та “потреба” (рис. 1). Щодо співвідношення поняття “інтерес” та “мотив”, то слід зазначити, що пізнання економічного інтересу суб’єктом та співставлення його з ціннісними установками слугує підґрунтям для формування мотиву діяльності.

Наступний підхід до розкриття змісту категорії “інтерес” базується на тісному її взаємозв’язку з системою економічних відносин у суспільстві. Дійсно наявність економічних інтересів є передумовою взаємодії економічних суб’єктів. Однак, з іншого боку, економічні інтереси є формою прояву соціально-економічних взаємовідносин. Так, Ф. Енгельс зазначав, що економічні відносини в кожному суспільстві проявляються передусім як інтереси.

Рис. 1. Взаємозв'язок понять “інтерес” та “потреба”

Як зазначають енциклопедичні джерела [4], економічні інтереси визначаються місцем людей в економічній системі, а ступінь розвитку кожної з підсистем економічної системи визначає рівень розвитку економічних інтересів (рис. 2). Найбільш очевидним є взаємозв'язок інтересів з продуктивними силами, оскільки серед останніх ключове місце поряд із засобами виробництва належить робочій силі, тобто безпосередньо людині з її потребами та інтересами. Щодо зв'язку економічних інтересів з фазами суспільного виробництва, то на фазі виробництва відбувається формування потреби, фаза розподілу дозволяє безпосередньо отримання відповідних благ суб'єктом, фаза обміну дозволяє порівняти обраний спосіб задоволення потреб з іншими існуючими, фаза споживання забезпечує задоволення потреб. Зв'язок із господарюючим механізмом економічної системи забезпечується функцією останнього – узгодження інтересів між класами, соціальними верствами та групами за допомогою сукупності форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій.

Основним недоліком підходу до розкриття змісту категорії “інтерес”, що базується на тісному її взаємозв'язку з системою економічних відносин, є загальний тип існуючих визначень, які не розкривають сутність категорії “інтерес”. На нашу думку, у даному підході повинна бути розкрита причина виникнення економічних відносин – задоволення потреб, а також передумова їх виникнення – це існування відносин власності, саме які визначають спосіб виробництва, тип виробничих та всіх інших відносин. Отже, доречно говорити про економічні інтереси як динамічну систему економічних відносин, обумовлених відносинами власності щодо задоволення матеріальних та духовних потреб суб'єкта, групи, суспільства загалом.

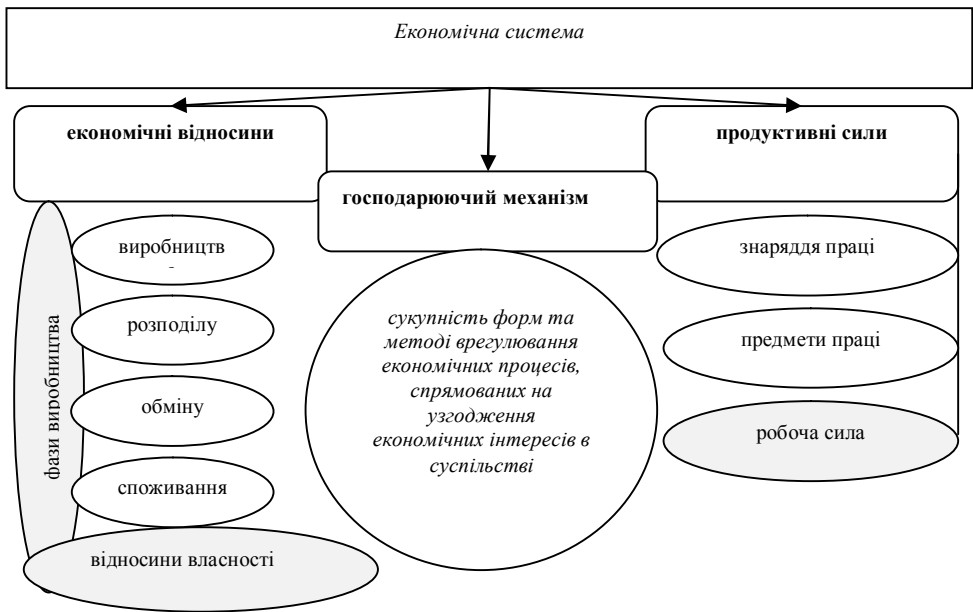

Рис. 2. Взаємозв'язок категорії “інтерес” з окремими елементами економічної системи

Узагальнюючий підхід до розкриття змісту категорії “інтерес” ґрунтується на об'єктивно-суб'єктивному підході, коли її сутність розкривається, з одного боку, на основі об'єктивних економічних відносин, які існують між агентами відтворювального процесу, а з іншого – за рахунок системи економічних потреб індивідуума, які визначаються його соціальним розвитком. Перевагою узагальнюючого підходу також є розкриття ролі економічних інтересів як на мікроекономічному рівні – задоволення потреб економічних суб'єктів, так і на макроекономічному – розвиток ефективного суспільного виробництва.

В межах розбудови методологічних основ дослідження економічних інтересів у сучасних умовах важливого значення набуває розгляд основних їх видів та критеріїв, покладених в основу класифікації. Аналіз існуючих напрацювань у напрямку класифікації інтересів загалом дає змогу запропонувати для виокремлення дві групи критеріїв – загальні (формальні), які застосовуються при побудові будь-якої класифікації, та спеціальні (змістовні), які безпосередньо пов'язані із сутнісними рисами поняття “інтерес” (рис. 3).

Найбільш загальним критерієм для виокремлення видів інтересів є сфера їх прояву, а саме економічна, політична, духовна, соціальна тощо. Як зазначалося вище, ключове місце серед різновидів інтересів посідають саме економічні інтереси, обумовлені відносинами власності та принципом економічної вигоди [5], визначаючи та обумовлюючи всі інші види інтересів. Залежно від часової ознаки інтереси можуть бути поточними та перспективними, які превалюють на відповідних проміжках часу в поточному та майбутньому періодах. За ступенем важливості інтереси поділяються на головні (основні) та другорядні; за можливістю реалізації – на реальні, потенційні та нереальні (утопічні); за наслідками реалізації інтересів – позитивні та негативні; за територіальною ознакою – муніципальні, регіональні, національні, державні та глобальні. Досліджуючи останні, доцільно

зазначити, що муніципальні інтереси безпосередньо пов'язані з функціонуванням муніципального утворення, його потребами та можливостями їх реалізації, та зазвичай стосуються соціально-економічного розвитку відповідної території. Виразником регіональних інтересів є регіон та його місцеві території в якості окремого суб'єкта економічних відносин.

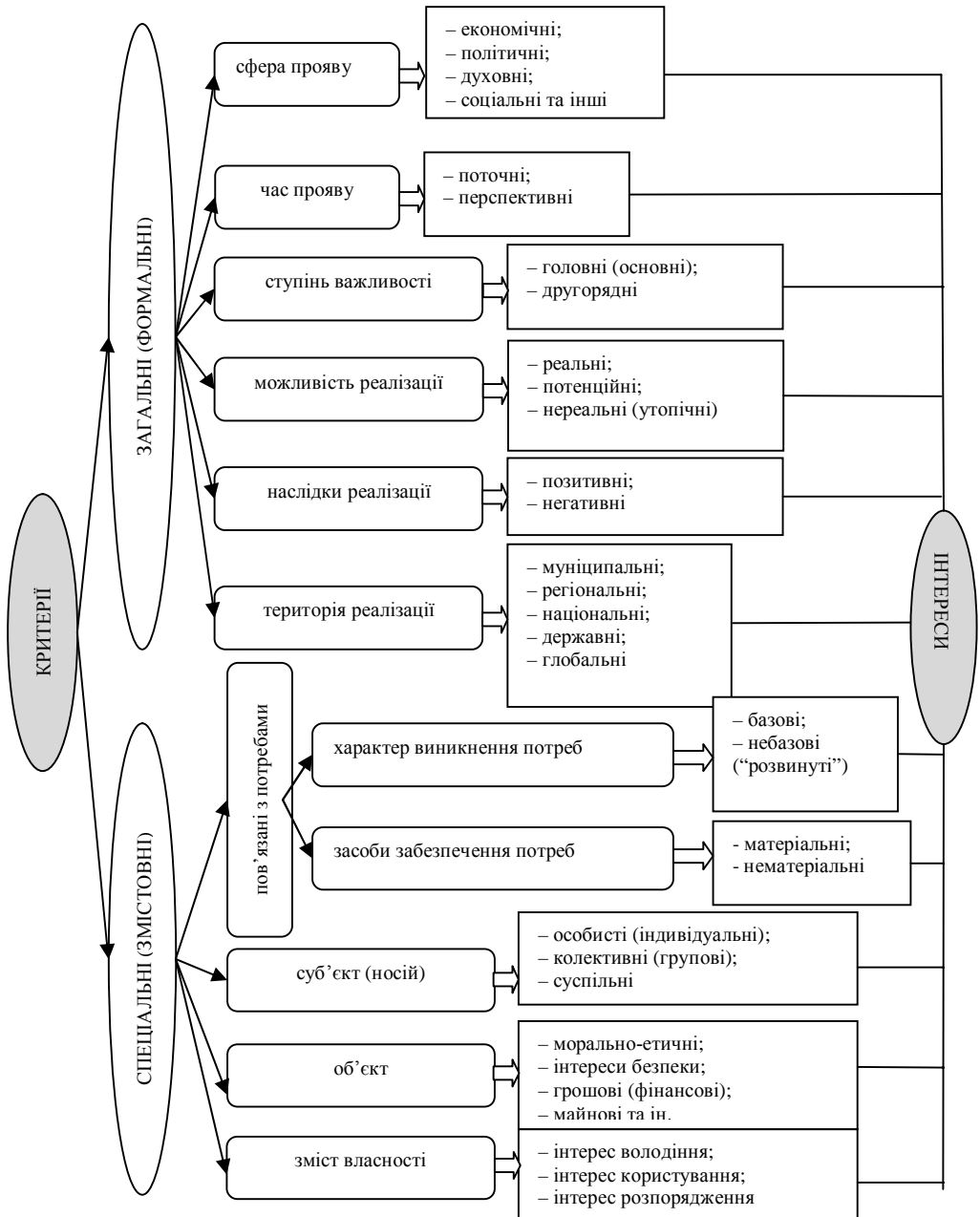

Рис. 3. Класифікація видів інтересів [6, 7]

На думку І. Прохорова, національні інтереси виконують такі функції, як: політична, слугуючи підґрунтям для прийняття внутрішньо- та зовнішньополітичних рішень, комунікативна, виступаючи в якості інструментів доведення до населення цілей державної політики, та ідеологічна [8]. Говорячи про співвідношення понять “національних” та “державних” інтересів, потрібно зазначити, що в літературі політичного спрямування, згідно із поглядами націонал-консерваторів, вони є тотожними, а згідно із поглядами націонал-лібералів, носієм національних інтересів є громадянське суспільство, а державних – винятково представники державного апарату [9]. Як правило, національно-державні інтереси фокусуються на забезпеченні державного суверенітету країни, економічного зростання та національного благоустрою тощо. Дедалі частіше в сучасній економічній літературі трапляється критика виокремлення національних інтересів в умовах посилення взаємозалежності економік країн світу та набуває поширення поняття “транснаціональних” та “глобальних” інтересів, які потребують об’єднання зусиль окремих держав.

Переходячи до розгляду спеціальних (змістовних) критеріїв для виокремлення видів інтересів, зазначимо, що перший з них тісно взаємопов’язаний з потребами. Зв’язок полягає у тому, що інтерес спрямований не на предмети потреб, а на суспільні умови, які дозволяють задовольняти потреби. Враховуючи поділ потреб людини на базові та ті, що обумовлені розвитком цивілізації, можна виокремити, відповідно, базові інтереси, спрямовані на задоволення таких потреб, як фізіологічні, потреби в безпеці, повазі, самоактуалізації тощо, і “розвинуті” інтереси, спрямовані на задоволення потреб, обумовлених, наприклад, сучасними технологіями та новаціями суспільного життя.

Залежно від головного носія інтересу, виокремлюють особисті, або індивідуальні, колективні, або групові, та суспільні. В першому випадку суб’єктом інтересу є окремий індивід, який зазвичай володіє певною приватною власністю та націлений на її зростання. Носієм групового інтересу є сукупність однорідних за спрямованістю інтересів індивідів, які можуть бути відповідно згруповані, наприклад інтереси домогосподарств, підприємців тощо своєю чергою суспільний інтерес взаємопов’язаний з державними інтересами. Співвідношення приватних, групових та суспільних інтересів займало та займає одне з ключових місць в економічній літературі, що обумовлено суперечливою сутністю інтересу та типом побудови економічної системи (рис. 4). Зокрема, для ринкових відносин характерним є застосування координованого узгодження економічних інтересів у суспільстві, для командно-адміністративної – субординованого підпорядкування окремих інтересів іншим.

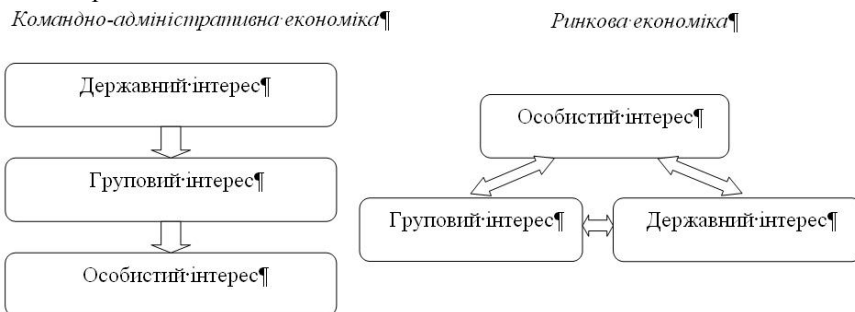

Рис. 4. Ієрархічний зв’язок інтересів залежно від типу економічної системи

Залежно від об'єкта інтересів, виокремлюються морально-етичні, інтереси безпеки, грошові (фінансові), майнові та інші. Заслужує уваги підхід до класифікації видів інтересів залежно від змісту відносин власності, за якого виділяється майновий інтерес (або інтерес володіння), заснований на можливості суб'єкта мати певний предмет; інтерес користування, який дозволяє отримувати корисні властивості предмета користування; інтерес розпорядження, який дає можливість змінювати стан, приналежність чи властивості предмету володіння.

Висновки

Таким чином, на підставі здійсненого дослідження цілком впевнено можна стверджувати, що поняття “економічний інтерес” є надзвичайно складним та багатогранним. Систематизація наукових підходів, а також їх співставлення між собою не дає підстави виділення єдиного істинного змісту цієї категорії. Водночас, узагальнюючи виокремлені у роботі підходи до трактування визначеної категорії, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що під нею потрібно розуміти реальні, зумовлені певними відносинами власності та принципом економічної вигоди мотиви та стимули діяльності суб'єктів ринкових відносин, внутрішні та зовнішні причини, що породжують економічні інтереси, а також мету їх реалізації. Подальшими напрямками дослідження автора мають стати розробка способів та механізму гармонізації економічних інтересів держави та суб'єктів господарювання.

Література

1. Базилевич В. Д. Економічна теорія: політекономія [Текст] / В. Д. Базилевич. — 6-те вид. — К. : Знання-Прес, 2007. — 719 с.
2. Климко Г. Н. Основи економічної теорії: політекономічний аспект [Текст] : підруч. для студ. економ. спец. вищ. закл. освіти / Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко, Л. О. Каніщенко [та ін.]. — К. : Вища школа, 1999. — 743 с.
3. Зайцев Ю. К. Сучасна політика економія (проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень) [Текст] : навч. посіб. / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук. — К. : КНЕУ, 2011. — 337 с.
4. Базилевич В. Д. Економічна теорія: політекономія... — 719 с.
5. Семененко В. М. Економічна теорія [Текст] / В. М. Семененко, Д. І. Коваленко, В. В. Бугас [та ін.] ; за заг. ред. В. М. Семененка та Д. І. Коваленка. — К. : Центр учбової літератури, 2010. — 360 с.
6. Зайцев Ю. К. Сучасна політика економія... — 337 с.
7. Семененко В. М. Економічна теорія... — 360 с.
8. Базилевич В. Д. Економічна теорія: політекономія... — 719 с.
9. Зайцев Ю. К. Сучасна політика економія... — 337 с.

O. Didenko

THEORETICAL RESEARCH OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF ESSENCE OF “ECONOMIC INTEREST” CONCEPT

The main approaches to the understanding of the concept “economic interest” in the context of consideration by different schools of political economy are systemized and compared. The interconnection between the category “interest” and

individual elements of economic system is defined as well as the classification of its forms is defined.

Key words: interest, economic interest, need, economic mechanism, economic system.